

І. Яковюк, доцент Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Правова культура і її вплив на розвиток правової системи

Правова система — це фундаментальна юридична категорія, яка охоплює комплекс взаємопов'язаних правових явищ і процесів, що становлять правову сферу суспільства, і представляє її як органічне ціле. Ця категорія дозволяє дати найбільш точну теоретико-методологічну характеристику права як інституту суспільства. Вона являє собою складне структурне, багат шарове утворення, що становить сукупність взаємопов'язаних, але відносно автономних елементів, які об'єднані спільними цілями і яким властиві саморозвиток і самоорганізація. Правова система — це не застигла, статична сфера життєдіяльності суспільства. Для неї характерними є зміни, які призводять до складних сполучень її елементів, що обумовлено об'єктивними закономірностями розвитку суспільства. Тому важливого значення набуває аналіз теоретико-методологічних аспектів становлення та функціонування правової системи, її оцінка з аксеологічних позицій. Вирішенню цього завдання сприяє аналіз правової культури суспільства, що характеризує якісний стан правової системи¹.

Між правовою системою і правовою культурою існує тісний взаємозв'язок. Основу їх єдності становить єдність правової норми і реальної поведінки, що і забезпечує досягнення соціальної ефективності права². Разом з тим слід визнати, що в юридичній науці з радянських часів існує певна плутанина в поняттях. Так, в умовах нерозробленості категорії

¹ У сучасному правознавстві проблема підвищення її рівня як запорука розбудови правової держави і модернізації правової системи неодноразово піднімалася науковцями, напр.: *Тацій В., Тодика Ю.* Конституція України і правосвідомість юристів // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — № 4 (15). — С. 44–54; *Тодика Ю. Н.* Конституционные основы формирования правовой культуры. — Харьков, 2001. — 160 с.; *Ганзенко О. О.* Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01. — М., 2002. — 198 с. Проте її дослідження на основі нових методологічних підходів, розкриття співвідношення з правовою системою зберігає свою значущість.

² Див.: *Шемшученко Ю. С.* Теоретичні засади взаємодії права і культури. — С. 5.

«правова система» її часто ототожнювали з правовою культурою; з останньою прийнято було ототожнювати і всю правову надбудову держави¹. Ототожнення «правової культури» з «правовою системою» викликало сумніви стосовно доцільності збереження самостійного існування вказаних категорій та обумовлювало потребу в чіткому визначенні специфічного змісту обох понять, що надавало б їм самостійного категоріального статусу.

Правова культура суспільства — це об'єктивно існуючий феномен, з власним онтологічним буттям, що являє собою систему ідеальних правових форм: правових зразків, ідеалів та цінностей². Вона є своєрідним орієнтиром для правової системи, стан якої, однак, необов'язково повинен відповідати цьому ідеалу. У юридичній науці питання стосовно визначення правової культури визнається складним і надзвичайно дискусійним³, оскільки протягом історії підходи до визначення культури змінювалися. Як наслідок у суспільних науках відсутній однозначний підхід щодо її розуміння. В юридичній науці також склалося багато підходів до визначення змісту поняття «право», які об'єднуються у певні школи, що історично склалися, і які обумовлюють правосвідомість юристів і суспільства конкретної країни на відповідному етапі її розвитку.

У вітчизняній літературі існує чимало підходів стосовно визначення правової культури⁴, які безумовно, певним чином відображають її сутність, а отже, мають право на існування. Разом з тим вважаємо, і з цим згодна більшість науковців⁵, що правову культуру слід розглядати як

¹ Див.: *Сальников В. П.* Правовая культура: проблемы формирования гражданского общества и правового государства // Демократия и законность. — Самара, 1991. — С. 17; *Калинская В. И., Рапилов А. Р.* Правосознание как элемент правовой культуры // Правовая культура и вопросы правового воспитания / Редкол.: Бойков А. Д. (Отв. ред.). — М., 1974. — С. 43; *Кейзеров Н. М.* Политическая и правовая культура. — М., 1983. — С. 113.

² Див.: *Ганзенко О. О.* Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України. — С. 13.

³ Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Юрист, 1997. — С. 571; *Менюк О.* Правова культура в умовах розбудови незалежної України: Поняття, структура // Право України. — 2001. — № 4. — С. 21.

⁴ Див.: *Яковюк І. В.* Правова культура як детермінанта розвитку правової системи // Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства / За ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. — Х., 2007. — С. 52, 53.

⁵ Див.: *Лазарев В. В.* Правовая культура // Теория государства и права: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. — 4-е изд., перераб. и доп. — М., 2007. — С. 279; *Червонюк В. И.* Теория государства и права: Учебник. — М., 2007. — С. 466.

характеристику якісного стану правового життя суспільства, що характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи — станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини¹. Формуючись на менталітеті певного народу, вона набуває ознак етнічної та релігійної належності, визначаючись при цьому особливостями правового світогляду, який проявляється як у правовій поведінці людини, так і в юридичній діяльності, правовій освіті та науці, що зрештою надає правовій системі відповідної країни певної неповторності. Даний підхід базується на філософському погляді на співвідношення суспільства і культури, які розглядаються не як ціле і частина, а як ціле і його якість². Перевагою цього підходу є те, що він має на меті не визначення місця культури у структурі суспільства, а пропонує розглядати її як «масштаб» для «вимірювання» ступеня історичної зрілості і розвинутості цієї системи³. Саме завдяки правовій культурі стає можливою оцінка як правової системи, так і кожного її структурного компонента: власне юридичних актів, текстів правового характеру⁴, правової діяльності, правової свідомості і рівня правового розвитку суб'єктів.

Рівень правової культури, адекватність відображення в ній потреб суспільного розвитку є умовою правильної постановки мети у праві, успіху правового регулювання, спрямованого на її досягнення. Подібно до того, як національна культура надає цілісності й інтегрованості суспільному життю, правова культура диктує кожній особистості принципи правової поведінки, а суспільству в цілому — систему правових цінностей, ідеалів, зразків поведінки, правових норм, що забезпечують єдність

¹ Див.: *Петришин О. В., Яковюк І. В.* Правова свідомість і правова культура // Загальна теорія держави і права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х., 2002. — С. 246–247. Близькою до вказаного підходу є позиція М. Я. Соколова, який розглядає правову культуру як міру освоєння правових цінностей, що накопичені суспільством, і їх використання різними суб'єктами у правовій сфері (див.: *Соколов Н. Я.* О понятии правовой культуры // *Lex Russica*. — 2004. — № 2. — С. 384–385).

² Див.: *Уледов А. К.* К определению специфики культуры как социального явления // *Философские науки*. — 1974. — № 2. — С. 28–29.

³ *Марксистско-ленинская теория исторического процесса*. — М., 1983. — С. 166.

⁴ Мова йде про наукову та художню літературу, твори кінематографу на правову тематику тощо.

і взаємодію правових інститутів і організацій. Правова культура, яка в кожний момент часу виявляє себе в кожній точці багатомірної правової реальності, не збігається з нею повністю, а існує в ній як складова частина, що здатна виступати як характеристика рівня розвитку цієї реальності¹. При цьому вона виступає якісною характеристикою не одного, а всіх правових явищ, які у своїй сукупності утворюють поняття «правова система». Слід вказати, що правова культура не є звичайним структурним елементом правової системи, оскільки, будучи її якісною характеристикою, вона властива усім сферам правового життя суспільства. Тобто правова культура — це критерій, на основі якого можна здійснити оцінку ступеня розвитку як правової системи, так і її структурних елементів на предмет їх відповідності стану, якого потребує реалізація пануючої в суспільстві моделі державності².

У правовій культурі присутній оцінний момент. Він проявляється, коли людина береться визначити стан і рівень розвитку певного правового явища або правової системи в цілому, зіставляючи їх із метою розвитку держави і пануючою в суспільстві системою правових цінностей. При цьому відбувається порівняння існуючого стану об'єкта з його ідеальною, потенційно досяжною моделлю. Ідеальна модель повинна була б визначатися раціонально, виходячи з потреб суспільного розвитку та існуючих можливостей їх досягнення, проте насправді законодавець за посередництва правосвідомості намагається «встановити дух своєї епохи», який потім буде відображати в нормах позитивного права³. Отже, помилки неосвіченого законодавця здатні завдати істотної шкоди як окремим елементам, так і в цілому всій правовій системі.

Сприйняття правової культури як якісного стану правового життя суспільства дозволяє використовувати її для характеристики правової системи. У цьому плані розгляд правової культури з точки зору її прогресу дасть можливість оцінити ступінь правового прогресу конкретної держави. Оцінка прогресу потребує виокремлення відповідних критеріїв. Однак їх виділення виявляється складною справою. Це питання належить

¹ Див.: Семитко А. П. Правовая культура социалистического общества: Сущность, определение. — Свердловск, 1991. — С. 5.

² Зрозуміло, що залежно від специфіки політичної, економічної й соціальної систем тієї чи іншої країни «ідеальний стан» правової системи, а відтак і критерії відповідності йому будуть відмінними.

³ Див.: Червонюк В. И. Теория государства и права. — С. 457.

до нерозроблених і дискусійних¹. У ході оцінки існуючий рівень правової культури буде порівнюватися з цільовим станом правового життя суспільства. При цьому така оцінка проводитиметься з позиції визначення траєкторії прогресивного руху правової культури від чинного стану до її цільового стану, що являє собою наступний, більш високий ступінь правового прогресу. Потім на цій траєкторії руху проводиться фіксація «місцезнаходження» наявного правового стану. Чим більшим виявиться розрив між цільовим і наявним станом — тим нижчим є рівень розвитку правової культури, чим меншим він буде — тим її рівень буде вищим.

Оцінка правової культури передбачає аналіз певних її елементів (рівнів).

1. У ході дослідження правової культури і аналізу її впливу на розвиток правової системи найважливіше місце відводиться цінностям, оскільки вони безпосередньо впливають на інтереси і цілі окремого індивіда, їх груп і суспільства в цілому. Правова культура — це соціальний організм, що постійно еволюціонує. Інколи її порівнюють з лабораторією, в якій створюється масштабна система цінностей, збираються воедино найбільш вагомі досягнення людства в юридичній науці, філософії, етиці, релігії й політиці. Вона є внутрішньо динамічною і розвивається за власною логікою, за своїми внутрішніми законами завдяки її носіям, які, створюючи, розвиваючи і зберігаючи правові надбання, самі перебувають під їхнім впливом. Отже, правова культура характеризується створенням, утвердженням, зберіганням і трансляцією правових цінностей. Фактично правова культура — це система всіх позитивних проявів функціонуючої правової дійсності, яка концентрує в собі досягнення юридичної науки і практики.

Людству в цілому, і кожному народу зокрема, потрібна морально-ціннісна, правова система координат. Пронизуючи суспільне буття

¹ А. П. Семітко, детально проаналізувавши проблему, доходить висновку, що, по-перше, критерій оцінки прогресу правової культури має розглядатися як окремий критерій стосовно загальносоціологічного критерію суспільного прогресу, під яким розуміють досягнутий людством у межах природно-історичної необхідності ступінь свободи щодо природних суспільних умов свого існування, і як загально-правовий щодо окремо правових критеріїв, які стосуються оцінки окремих елементів правової системи; по-друге, стосовно правової культури таким критерієм визнають ступінь гарантованості державою свободи особистості; по-третє, стосовно виокремлення правових показників прогресу окремих елементів правової культури, то їх пошук і аналіз є справою надзвичайно важкою і до кінця не вирішеною. *Семітко А. П.* Правовая культура социалистического общества: Сущность, определение. — С. 137, 140–141.

і свідомість, правові цінності є джерелом, «контрольними еталонами» мотивації вчинків людей. Охоплюючи всі сфери суспільного життя, система цінностей і принципів, що їй відповідають, засновується на історичному досвіді людства. Безумовно, цінності можуть змінюватися і до того ж інколи радикально. Зміни історичних умов позначаються на стані правової культури. На етапі переходу від однієї моделі державності до другої спостерігається, з одного боку, нищівна критика попередньої системи цінностей, а з іншого — формулювання нових. Не заперечуючи цю закономірність, усе ж слід визнати, що перехід до нового якісного стану правової культури не може супроводжуватися повною відмовою від попередніх правових надбань. У правових традиціях сконцентровано позитивний досвід попередніх поколінь, який дозволяє суспільству обрати оптимальний шлях подальшого розвитку. Саме тому правова культура відображає нерозривну єдність історичної традиції, сучасного стану правової системи і уявлень про її бажаний стан¹. Саме в акті засвоєння і оволодіння творчим здобутком попередніх поколінь, який сконцентрований, «опредмечений» у культурній спадщині, і виражається спадковість у розвитку культури². При цьому розвиток правової культури і правової системи відбувається відповідно до цілей та існуючих правових традицій.

Пов'язаність правової культури з історичною традицією не означає незмінність останньої — поважаючи її, визнаючи і схвалюючи, суб'єкт одночасно вільний у питанні її зміни відповідно до потреб розвитку правової системи. Втім, за розмовами про необхідність реформування правової системи інколи можуть приховуватися нігілістичні погляди на право. Відмова від правових цінностей відкриває шлях до руйнації правопорядку³, тоді як наступність у праві у поєднанні з поступовим оновленням правового матеріалу є запорукою ефективного функціонування механізму правового регулювання. Правова культура зберігає, селекціонує, генерує і ретранслює на всі сфери правового життя суспільства набуті цінності. При цьому вона вбирає не лише систему цінностей, вироблених і апробованих конкретним народом, але й здатна акумулювати правові надбання, накопичені іншими народами. Разом з тим слід

¹ Див.: *Акимова В.* Живительная сила традиции // *Зеркало недели.* – 2007. – 16 июня. – № 23 (652).

² Див.: *Баллер Э. А.* Преемственность и развитие культуры. – М., 1969. – С. 98.

³ Див.: *Соколов Н. Я.* О понятии правовой культуры // *Lex Russica.* – 2004. – № 2. – С. 391.

визнати, що спроби пізнати навколишню правову дійсність, дивлячись на неї виключно крізь призму цінностей чужої культури, забуваючи при цьому зіставляти отримані результати з власними правовими надбаннями і напрямками розвитку, призводять лише до трансляції чужих стереотипів, а отже, не мають творчого характеру і нездатні збагатити національну правову культуру. Більш продуктивним є рівноправний діалог різних правових культур, який допомагає подолати замкнутість і однобічність поглядів і підходів кожної з них, не призводячи до їх злиття.

2. Досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту прав людини є ще одним важливим показником високого рівня правової культури. Йдеться не лише про конституційне проголошення людини найвищою соціальною цінністю, але й передусім про реальне забезпечення цього конституційного положення; наявність демократичного, гуманістичного, справедливого законодавства, його відповідність міжнародним правовим стандартам у сфері прав людини; існування ефективних національних правових механізмів і процедур захисту прав і свобод; реальна можливість звернутися до міжнародних правових інституцій, якщо громадянин вважає, що державні органи порушили його права і він не зміг за допомогою усіх передбачених законодавством засобів їх захистити.

Права людини спочатку виникають у правовій культурі і лише потім закріплюються в чинному законодавстві. Доки ідея прав людини не стане моральною настановою суспільства, складовою національної ідеї, яка здатна об'єднати суспільство і спонукати його до якісно нового життя, доти не будуть реалізовані процедури та інститути забезпечення прав людини, а отже, марно сподіватися на утвердження правової держави¹. Високі моральні якості, розвинута правова культура і активна громадянська позиція особистості є критеріями, які свідчать про зрілість суспільних відносин, відповідною формою яких є інституційна структура правової держави. Без особистості з високим рівнем правової культури не може виникнути й існувати громадянське суспільство. Громадянське суспільство — це не все населення країни. Масштаб цього явища у структурі суспільства визначається часткою активних громадян, яким притаманна висока правова культура. Насправді громадянське суспільство становить певну частину населення країни, яка може розширюватися або звужуватися, залежно від поширення правової культу-

¹ Див.: *Аришин А. Н.* Права и свободы человека и эффективное развитие России // *Общественные науки и современность.* – 2002. – № 1. – С. 69–70.

ри серед населення з тенденцією в майбутньому охопити більшість людей або навіть суспільство в цілому¹. Однак особистість не зможе піднятися у своєму розвитку до високого рівня правової культури, якщо в суспільстві не існує громадянської культури².

3. Правова культура обумовлюється рівнем правової свідомості громадян та посадових осіб. Правосвідомість супроводжує право протягом всього існування державно-організованого суспільства. Категорія «правосвідомість» служить для відображення особливого виміру правової дійсності, ставлення людей до права, правової поведінки, правової діяльності держави. Однак вона не лише відображає правову дійсність, що склалася за конкретно-історичних умов, але й водночас впливає на функціонування й розвиток правової системи. Вона є активним елементом системи правового регулювання суспільних відносин — право не може здійснювати свій регулятивний вплив інакше як через людей, безпосередньо впливаючи на їхню свідомість. За посередництва правових ідей та теорій правові явища оцінюються з точки зору життєвих потреб та інтересів людей, справедливості, формуються установки на правову поведінку, уявлення щодо критеріїв ефективності правового регулювання, шляхів удосконалення законодавства, судово-правової системи, юридичної практики тощо. В умовах формування правової держави правосвідомість набуває додаткових стимулів для свого розвитку. Для правової держави важливо, аби правосвідомість громадянина і суспільства характеризувалася високим ступенем засвоєння цінності права; знанням права, повагою до нього, переконаністю в необхідності дотримуватися приписів правових норм; беззастережною повагою до прав людини, правових процедур вирішення конфліктів.

4. Стан і перспективи розвитку правової культури обумовлюються пануючим у суспільстві праворозумінням. Проблема праворозуміння є однією з найдавніших у юридичній науці і водночас є завжди актуальною. Існування науково обгрунтованого і перевіреного практикою праворозуміння дозволяє відрізнити право від суміжних нормативних категорій; правові відносини — від фактичних відносин, на основі яких вони виникають; правові акти — від неправових; правильно визначати спів-

¹ Див.: *Смоленський М. Б.* Правовая культура и формирование гражданского общества в современной России // Юридический вестник РГЭУ. – 2002. – № 2. – С. 65.

² Див.: *Соловьев С. Л.* Культура гражданственности. К новой парадигме // Свободная мысль. – 1992. – № 7.

відношення права і держави; роль права у суспільному розвитку; шляхи реалізації з його допомогою різноманітних потреб і інтересів¹.

Право, на жаль, не може бути досконалим. У ньому неминуче виникають певні прогалини, внутрішні суперечності. Аналіз, оцінка права і практики його застосування дозволяють виявити існуючі недоліки. З урахуванням негативних оцінок формуються пропозиції щодо удосконалення окремих норм або цілих сегментів права. Інколи, передусім на етапах трансформаційних змін суспільства, чинне право вступає в протиріччя з необхідністю розробки нових підходів до регулювання суспільних відносин. Це спонукає до пошуку нового бачення змісту права. Отримані напрацювання становлять теоретичне підґрунтя правових шкіл, кожна з яких претендує на формулювання власної теоретичної парадигми праворозуміння. Звісно, кожна школа використовує свій методологічний інструментарій для пізнання права, по-різному його розглядає і оцінює. Хоча представники різних шкіл використовують однаковий категоріальний апарат, проте, це не означає однакове розуміння змісту термінів, що використовуються. Загальні правові поняття інколи розміщуються у різних дослідницьких контекстах, внаслідок чого можуть нарізно тлумачитися.

Набуття правовою школою панівного характеру на певному етапі розвитку держави значною мірою залежить від її сприйняття правосвідомістю юристів. Відмінність форм правосвідомості юристів від правосвідомості пересічного громадянина полягає в тому, що перші в пізнавальній і практичній діяльності свідомо спрямовуються ідеальними формами (правові доктрини, парадигми, учення, теорії тощо) юридичного мислення. Використання цих ідеальних форм, універсальних юридичних понять, конструкцій та інших засобів юридичного мислення під час наукових досліджень, професійного спілкування та підготовки юридичних документів стає невід'ємною частиною праворозуміння юристів. Опосередковано через юридичну освіту і просвітницьку діяльність воно згодом стає культурним зразком, еталоном для праворозуміння решти суспільства.

У ситуації зіткнення точок зору на право слід виходити з того, що, по-перше, у позиції кожної школи існує певне раціональне зерно; по-

¹ Див.: Цвік М. В. Сучасне праворозуміння – методологічна основа правової науки // Методологічні проблеми правової науки: Матер. міжнар. наук. конф. Харків, 13–14 груд. 2002 р. / Упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. – Х., 2003. – С. 88.

друге, право як суспільне явище є складним і багатоаспектним, а тому може досліджуватися в різних ракурсах; по-третє, оскільки кожний з підходів відображає лише деякі аспекти права, то слід дотримуватися інтегративного підходу до праворозуміння, що передбачає пошук консенсусу і виключає зацикленість на одному з аспектів¹. Широкий контекст ґрунтується на необхідності виходу за межі розуміння права лише як державно-владного припису в напрямку до розуміння змісту правового регулювання як певного різновиду соціальної технології, коли кожен її учасник розглядається як індивід, що вступає у відносини з іншими індивідами, їх об'єднаннями та державою. За цих умов право дедалі більше набуває рис основного засобу вирішення соціальних конфліктів, досягнення миру та злагоди в суспільстві. Саме такий підхід дозволив змінити ставлення до наукової спадщини, різних наукових шкіл і течій. Зокрема, відбувся відхід від поділу на «правильні» і «неправильні», реакційні і прогресивні. Натомість сьогодні спостерігається об'єктивний процес наукової критики різних шкіл та напрямків правознавства на засадах плюралістичного підходу і саме на такому методологічному фундаменті — інтеграція юридичних знань².

5. Високому рівню правової культури відповідає законодавство, яке характеризується науковою обґрунтованістю, демократичною і гуманістичною спрямованістю, справедливістю, відсутністю прогалин і внутрішніх суперечностей, таких, що можуть двозначно тлумачитись, правових приписів, використанням оптимальних методів регулювання правових відносин тощо. І навпаки, наявність законів, які не мають правового характеру, застарілих норм та норм, які порушують або обмежують права і свободи громадян, закріплюють свавілля держави, свідчать про низький рівень правової культури.

Вважається, що якість законодавства залежить від повноти інформації і адекватності розуміння законодавцем стану справ, що складається в суспільстві³. Однак реалізація цієї вимоги в умовах нестабільних тенденцій перехідного періоду доволі складна. Як наслідок, уникнути прогалин у праві в цій ситуації неможливо. Розв'язанню проблеми може сприяти залучення до процесу правотворчості широких народних мас.

¹ Див.: Матюхин А. Государство в сфере права: институциональный подход. – Алматы, 2000. – С. 36.

² Див.: Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави // Методологічні проблеми правової науки. – С. 6.

³ Розин В. М. Генезис права. – М., 2001. – С. 20.

Це демократизує законотворчий процес; позитивно позначається на правосвідомості людей, які при такій процедурі розробки усвідомлюють особисту відповідальність за подальшу реалізацію акта на практиці; дозволить повніше виявити потреби правового регулювання, а також пануюче в суспільстві бачення шляхів упорядкування суспільних відносин; дозволить своєчасно виявити і виправити прорахунки у змісті проекту нормативно-правового акта. Розроблені таким шляхом закони будуть більш ефективні, аніж ті, що прийняті кулуарно. Адже закони, які не знаходять підтримки у свідомості людей, не сприймаються ними як соціальна цінність, будуть ігноруватися, порушуватися.

Однією з проблем законодавчої діяльності є те, що закони не завжди науково обґрунтовані. У результаті виникає потреба у залученні науковців для виправлення допущених прорахунків, мінімізації негативних наслідків шляхом внесення змін та доповнень до законів. У перші роки незалежності цю ситуацію списували на високі темпи законотворчості, здійснення законодавчої діяльності як парламентом, так і урядом чи президентом, що перешкоджало досягненню високої якості законодавчих актів, їх узгодженості. Зрозуміло, що в цих умовах не існувало науково визначених засад законодавчого процесу. Однак збереження цих недоліків і сьогодні дедалі складніше виправдовувати. Правознавцями неодноразово порушувалося питання про розробку програми науково-правового забезпечення законодавчого процесу. Ця програма має бути розроблена з метою піднесення рівня науково-правових засад у законотворчості до нагальних потреб сучасності; досягнення її вищої ефективності; передбачення динаміки розвитку, визначення її пріоритетів; забезпечення верховенства конституційних норм; належного співвідношення галузей та інститутів законодавства, розробки способів його структуризації; встановлення офіційної класифікації законів; розробки процедур попередження і подолання юридичних колізій тощо¹. Створення такої програми сприятиме вирішенню багатьох з існуючих проблем у законотворчій діяльності, а також дозволить суттєво підвищити культуру законотворчого процесу.

6. Стан розвитку юридичної науки і освіти, ступінь залучення вчених-юристів до розробки проектів нормативно-правових актів і удосконалення їх змісту, програм боротьби зі злочинністю традиційно

¹ Див.: *Копиленко О. Л., Мурашин Г. О.* Деякі методологічні аспекти наукового забезпечення законодавчого процесу // *Методологічні проблеми правової науки.* – С. 87.

становить один із важливих показників правової культури. Юридична наука здатна позитивно впливати на сприйняття передового правового досвіду, який включає здобутки розвитку як національної правової системи, так і правових систем інших країн. Важливість розвитку науки для підвищення правової культури обумовлена її зв'язком з правовою освітою. Якщо в результаті наукової діяльності отримуються нові знання, встановлюються не відомі раніше закономірності державно-правового розвитку, формуються пропозиції стосовно удосконалення окремих сегментів правової системи, надається допомога юридичній практиці, то в процесі правової освіти, яка має відтворюючий, репродуктивний характер, відбувається пізнання специфіки юридичної матерії, вивчення чинного законодавства. Від рівня правової освіти, від ступеня оволодіння знаннями, отриманими юридичною наукою, передусім студентами вищих навчальних закладів юридичного профілю, безпосередньо залежить правова культура всіх представників юридичної професії.

У демократичному суспільстві юридична наука дедалі більше набуває рис соціального інституту, покликанням якого стає забезпечення стійкого розвитку суспільства, соціальної злагоди та прогресу¹. Очевидним досягненням у розробці методологічних проблем у правовій науці є утвердження як світоглядних орієнтирів принципів демократичної, соціальної, правової державності, поваги до прав людини². Тому існує необхідність у завершенні переходу наукових юридичних досліджень на сучасні методологічні орієнтири, які відображені у Конституції України. Однак у реалізації цього питання існують труднощі. Досі більшість наукових робіт і підручників пишуться у філософсько-методологічній традиції радянського правознавства. Часто установка на консервацію даної методології поєднується з визнанням необхідності змін, але в межах старого стилю мислення. Як наслідок з'являються такі приклади нового мислення, як правова держава, що характеризується верховенством закону замість верховенства права³.

¹ Див.: *Тацій В. Я.* Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави. – С. 3.

² Там само. – С. 4.

³ Див.: *Демидов А. И.* Методологический анархизм и методологический плюрализм в правоведении: Науч.-метод. семинар «Актуальные проблемы методологии юридической науки» // *Правовая политика и правовая жизнь.* – 2001. – № 1. – С. 182. Щодо однобічних підходів до дослідження права див.: *Тацій В. Я.* Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави. – С. 7.

Важливою особливістю юриспруденції є її зв'язок з пануючими правовими цінностями. Юридична наука бере участь у позитивному оформленні суспільних ідеалів і цінностей, при цьому ставиться до інститутів суспільства як до предмета свого дослідження. Відповідно трансформація цих інститутів веде до змін як об'єкта дослідження юридичної науки, так і до корегування її предмета і методу. Розглядаючи і аналізуючи політико-правові і соціально-економічні процеси, юридична наука вимушена одночасно ставитися і до себе як до об'єкта дослідження¹, включаючи в предмет дослідження питання власної методології.

7. Правова культура включає стан законності в суспільстві. Найважливішими її критеріями є ступінь правового закріплення вимог законності в системі законодавства, реальність їх здійснення. Під час застосування права ідеальна модель поведінки може бути правильно сприйнята, викривлена або зведена нанівець. Правозастосовна діяльність може бути оцінена як така, що відповідає вимогам правової культури, якщо вона здійснюється відповідно до приписів норм права, реалізується в межах законодавчо визначеної компетенції і має на меті захист прав людини. Однак дотриманням лише вказаних вимог забезпечити законність, а отже, високий рівень правової культури, — неможливо. Не менш важливими є забезпечення незалежності й ефективності судової влади; поєднання державного контролю з контролем інститутів громадянського суспільства; побудова досконалої за структурою і розподілом повноважень системи правоохоронних органів; забезпечення процесуальної рівності прокурорів і адвокатів; побудова ефективно функціонуючої системи правової освіти.

Забезпечення законності обумовлюється високим рівнем професійної правової культури, яка базується на набутих внаслідок отримання спеціальної юридичної освіти правових знаннях, практичних навичках і вміннях, особистій майстерності, яка пов'язана зі специфікою юридичної професії. Про рівень професійної правової культури свідчить відповідний кваліфікаційний розряд (ранг, категорія). Разом з тим слід розрізняти формально визначену кваліфікацію, яка документально відображається у дипломах, атестатах, сертифікатах, і реальну правову кваліфікацію, яка окрім набутих теоретичних знань передбачає ще й існування належного особистого професійного досвіду, сформованого під час юридичної практики. Високий рівень професійної правової культури передбачає гармонійне узгодження вказаних начал.

¹ Див.: Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования: Пер. с англ. – 2-е изд. – М., 1998. – С. 25.

Якісна і кількісна оцінка поведінки особистості і соціальних груп дозволяє оцінити її рівень як такий, що відповідає чи не відповідає вимогам законності. Слід погодитися, що віднесення до елементів правової культури протиправної поведінки є безпідставним¹. Заслугує на критику думка про те, що «інституціоналізуються, а відповідно і нормуються найрізноманітніші види людської діяльності, перетворюючись у частину культури незалежно від того, позитивну чи негативну роль вони відіграють у суспільстві»² або про виділення «негативної правової культури». Слід пам'ятати, що високий рівень правової культури є тією стримуючою формою, яка саме спрямована на локалізацію, обмеження і витискування протиправної поведінки. Саме тому права культура є формою гармонійного розвитку суспільства, завдяки якій забезпечується загальносоціальний прогрес, а тому намагання наповнити поняття правової культури елементами, що пов'язані з деформацією правосвідомості їх носіїв, слід визнати безпідставними і шкідливими. Саме тому відхилення в поведінці від вимог норм права не може бути визнано змістом правової культури³.

¹ Див.: Соколов Н. Я. О понятии правовой культуры. – С. 389.

² Спиридонов Л. И. Теория государства и права. – М., 1996. – С. 121.

³ Соколов Н. Я. Вказ. праця. – С. 389.